

ՀԱՄԱԵՆԱՐՀԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒ

Այս նիւթիս վրայ գրած նախընթաց յօդուածներէս մէկուն մէջ, (1910, Ռուսիս, էջ 270) յիշելով Ռիսկուրսկու Միլիտարացի Ընկերութեան երեք տարին անգամ մը կանոնադրական ժողով գումարելու, այսինքն՝ 1901, 1904, 1907, կ'աւելցնէի որ ինձ անծանօթ էր՝ թէ 1910 տարւոյս մէջ ալ գումարուեցաւ արդեօք այդ Միլիտարացի Ընկերութեան։ Այսօր այդ անծանօթ կէտը լուսարանուած է. Փարիզէն, Լոնտոնէն և Վիեննայէն վերջը՝ հանդիսավայր ժողովին Նիւ-Խորքն եղաւ, ուր Միացեալ - Նահանգաց տէրութիւնէն գործակցեցաւ ժողովին գումարուելուն, իւր դեսպաններու միջոցաւ հրաւիրելով հոն պաշտօնական ներկայացուցիչները միւս զարգացեալ Պետութիւններուն։ Այդ ժողովին ընդարձակ ծրագրին մասը կը կազմէր նաև համաշխարհային լեզուի հարցն, և յատկապէս Խաղիստոյի կատարելագործութեան խնդրին։ Ժողովին նիստերը տարւոյս Օգոստոսի 14-20 տեղի ունեցան, որոց մասնակից եղաւ նաև Խաղիստոյի հնարիչն Տըքթ. Լ. Նամենհոֆ։ Այդ ժողովին գործերը դեռ ևս հրատարակուած չեն, կամ գէթ ինձի անծանօթ են, հետաքրքար չեմ կարող հաղորդել ընթերցողներուս. բայց հետեւելով նախընթաց յօդուածներուս մէջ պարզած ծրագրին, յաջորդ տողերուն մէջ պիտի ջանամ պայծառ զադախար մը տալ անոնց՝ Խաղիստոյի զրութեան վրայ, զանց ընելով ներկայիս ամենէն ալ լքման և լուծեան դատապարտուած Վոյապիլիի զրութիւնն, որ այնքան մեծամեծ շահուէնք հանեց իւր երևան գալուն և տարիներով իւր վրայ կեդրոնացուց՝ իրեն հետևողներուն ոչ աննշան ջանքերը, քանի որ ծնած չէր դեռ իւր հզօր ախոյեանն Խաղիստոս։

Վոյապիլիի անկումը տրամաբանական հետևանք մ'եղաւ իւր զրութեան կազմակերպութեան։ Իրաւ է որ Խաղիստոյի

նման ունէր նա ամենապարզ քերականութիւն մը, գրեթէ զուրկ օրէնքներու զարտուողութիւններէ, օտաուած դիւրամոնելի հոլովներով բառերու, լծորդութիւններով բայերու և ածանցներով բարդութիւններու։ սակայն անյաշող էր բոլորովին արմատներու ընտրութեան կարևոր գործին մէջ, որուն իբր հիմունք զետեղած էր սաքսոնական և գերմանական լեզուներու արմատները։ Այս պարագան պատճառ էր ոչ միայն բառերու և մանաւանդ բարդութիւններու և ածանցներու դժուարանշիւն ըլլալուն, որով խժական լեզու մը ներկայացաւ ուրիշ ազգերու առջև, այլ որ մեծագոյնն է՝ իւրոշումն ազդեց լատինական և սլաւական լեզուներ ունեցող ժողովրդոց, որոնք քաղաքական տեսակ մը հնարք համարեցան զայն՝ սաքսոնական ժողովուրդներու ազդեցութիւնն ուրիշ ազգաց վրայ տարածելու։

Խաղիստոյի հնարդն՝ որ ի սկզբան այդ կեղծ անուամբ հրատարակեց իւր գործը, աչքի առաջ ունէր Վոյապիլիի վերոյիշեալ զլիաւուն և ուրիշ երկրորդական պակասութիւնները, և ջանաց խորշիկ անոնցմէ՝ իւր ստեղծած լեզուն գործնականապէս արդիւնաւոր ընելու համար։ Այս նպատակաւ չուզեց ընաւ առաւելութիւն տալ ոչ այս և ոչ այն լեզուին, և հետեցաւ հետեւեալ պարզ և տրամաբանական զրութեան։

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԱՆԵՐՈՒ ԿԱՄ ԲԱՌԻՐՈՒ. — Իւրաքանչիւր բառ ունի կամ արմատական ծագում մը և կամ ինքնին արմատ մը կը ներկայացնէ։ Համաշխարհական լեզուի բաղադրը կազմուած է հետեւեալ կերպով։

1. Աչքի առաջ ունեցուեր են հորոպական գլխաւոր ազգաց բաղադրները՝ յոյն, լատին, գերմանական և սաքսոնական ու սլաւական լեզուներու։

2. Նախ՝ ընտրուած են այն արմատները և պարզ բառերը, որոնք վերոյիշեալ լեզուներու հասարակ են։

3. Երկրորդ՝ ընտրուած են անոնք՝ որ

անոնցմէ ամենուն մէջ կը գտնուին՝ բայ ի մէկէն և կամ երկուքէն:

4. Երրորդ՝ ընտրուած են անոնք՝ որ վերոյիշեալ լեզուներուն գէթ երկուքին մէջ կը գտնուին:

5. Իսկ այն բառերը՝ կամ արմատները՝ որ ամէն մէկ լեզուի մէջ իրարմէ տարբեր ձևերու տակ կը ներկայանան, ընտրուած են ամենէն աւելի տարածուած լեզուին մէջ գործածուածները:

6. Ընտրուած են հանրախօսական լեզուին մէջ այն ամէն գիտական և արուեստական բառերը, որոնք գործնականին մէջ գրեթէ ամէն ազգերէ կ'իրարկուին, և արդէն համաշխարհական բառեր դարձեր են, ինչ լեզուէ ալ յառաջ եկած ըլլան անոնք:

ԱՅՐՈՒԲԵՆՔ ԵՒ ՀՆՁՈՒՄՆ

Չայնաւորք. — a (ա), e (է), i (ի), j (յ),
o (օ), u (ու), u (իւ):

Բաղաձայնք. — b (պ*), c (ց), ç (չ), d (տ),
f (ֆ), g (գ), ǵ (զ), h (հ),
ʒ (խ), ʒ (ժ), k (ք), m (մ),
n (ն), p (փ), r (ր), s (ս),
š (շ), t (թ), v (վ), z (ծ):

Բառերն ինչ տառերով որ գրուած են՝

այնպէս՝ ալ կը կարդացուին, առանց բնաւ զարտուրութեան. անձայն տառ չի գրու. նուիր:

Շեշտը միշտ վերջնութիւն վանկին վրայ է: Երկարաբառ չկայ. aj, ej, oj, uj կը հնչուին հայերենի պէս մէկ վանկով այ, էյ, օյ, ոյ, այսպէս ուրեմն պէտք է հնչել hodiau (հօտիօւի), antaue (անթաւիւէ), և այլն:

ԿԱԶՄՈՒԹԻՒԻՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

1. Լսադարձութիւն որոշեալ յօդ մը միայն ունի լա (յա), անփոփոխ ամէն սեռի, թիւի և հոլովի համար:

2. Ամէն գոյական օ (օ) գրով կը վերջանայ. իսկ ամէն ածական ա (ա) գրով:

3. Եզակիներուն վրայ j (յ, հնչմամբ ի) գիրն աւելցնելով՝ կը կազմուին յոցնակիները թէ՛ գոյականի և թէ՛ ածականի մէջ:

4. Երկու հոլով միայն ունի. ուղղական և հայցական. — Հայցականը կը ձևանայ՝ n (ն) տառն աւելցնելով ուղղականին վերայ, թէ՛ եզակիի և թէ՛ յոգնակիի մէջ, — Մնացած հոլովները նախդիրներով կը բացատրուին. զօր օրինակ. — La patro (մայր)

ԵԶԱԿԻ

Ուղղ.	la patro	հայր
Հայց.	la patron	զհայր
Սեռ.	de la patro	հօր
Տր.	al la patro	հօր
Գործ.	per la patro	հօրով
—	por la patro	հօր համար
—	kun la patro	հօր հետ

ՑՈՂՆԱԿԻ

la patroj	հայրեր
la patrojn	զհայրեր
de la patroj	հայրերու
al la patroj	հայրերու
per la patroj	հայրերով
por la patroj	հայրերու համար
kun la patroj	հայրերու հետ

այսպէս կը ձևանան անփոփոխ կերպով որ և իցէ նախդիրներով կազմուած հոլովները, թէ՛ գոյականի և թէ՛ ածականի մէջ:

5. ԲԱՂԿԱՏՈՒԹԻՒՆՔ ԱՆԿԱՆԱՅ

Գրականին վրայ աւելցնելով pli (փլի) աւելի մասնիկը՝ կը շինուի յաղպատակմը,

և plej (փլէի) ամենաւելի մասնիկը՝ կը կազմուի գերազարկանք. — Քան բազում տուութիւնը ol (օլ) մասնիկով կը ձևանայ, իսկ սեռականի բաղդատական ձևը կը կազմուի el (էլ) մասնիկով, Չոր օրինակ. pli blanca ol ^{neĝo} (աւելի սպիտակ քան ձգին, ձիւնէն աւելի սպիտակ), mi havas la plej belan patrinon el ^{ĉiu} (մայրերու գեղեցկագոյնն ունիմ):

Նախնական անփոփոխ թիւերն են. nul (0), unu (1), du (2), tri (3), kvar (4),

* Հայ տառերը եւրոպականներու դէմ դրած ենք տանկահայոց հնչման համաձայն:

kvin (5), ses (6), sep (7), ok (8), nau (9), dek (10), cent (100), mil (1000); dudek, tridek (քսան, երեսուն), և այլն;

Այս նախնական պարզ թիւերը քովէքով դնելով՝ կը ձևանան տասնաւորներն, հարիւրաւորներն ու հազարաւորները. զոր օրինակ. kvinnes (56), oknau (89), unusesnul (160), trisepoknau (3789), և այլն:

Պարզ թիւերուն վրայ աւելցընելով 2 (ս) անգամնի վերջաւորութիւնը՝ կը գոյանան դասական թիւերն unua, dua, tria (տասին, երկարդ, երրորդ), և այլն: — Նոյն թիւերուն կցելով obl (օպլ) անանցը՝ կը ձևանան բարձրագոյնիւնները kvarobl, kvinobl (քառասուտիկ, անգասուտիկ), և այլն: — Ամանցն on (օն) կը կազմէ կատարական թիւերը seson, sepon (վեցերորդ, եօթներորդ մասն), և այլն: — Ամանցն op (օփ) կը յօրինէ նաւաքական թիւերը, զոր օրինակ. kvinop, sepop (նիւթ հիկց, եօթն եօթն), և այլն: — Ամանցն po (փօ) պարզ թիւերուն սկիզբը կ'աւելցուի՝ յաժմանական թիւերը ցուցնելու համար, զոր օրինակ. poses, podek (վեցական, տասնական), և այլն:

7. ԴԵՐԱՆՈՒՆԵՐԸ

Իական դերանուններն են. mi (մի) ես, ci* (ցի), vi (վի) դու, դուք, li (լի) նա (արական), ŝi (շի) նե (իգական), ŝi (շի) նա (չէզոք, այսինքն այն ամէն կենդանի կամ իր՝ որ մարդ չէ), si (սի) իս; ni (նի) մենք, ili (լիլ) նոքա, անոնք, oni (օնի) անորէմ դերանուն, որ բայերու հետ կը գործածուի, զոր օրինակ. կը լսուի, կ'ըսուի և այլն:

Իականներուն վրայ 2 (ս) գիրն աւելցընելով՝ կը կազմուին ստացական դերանուններն:

Պարաբերական դերանունն է kin (քին) որ:

Զուգականներն են ŝi (շի) այս, tio, tiu (թիօ, բիօ) այն, նա:

8. ԲԱՅԵՐ

Բայերը վերջաւորութիւններու փոփոխութիւն չեն կրեր՝ ոչ սեռերու և ոչ թիւերու մէջ, այլ միայն սկզբնական դերանունները կը փոփոխուին. զոր օրինակ. mi fares (ես կ'ընեմ), la patro faras (հայրը կ'ընէ), ili faras (անոնք կ'ընեն), և այլն:

Բայերու եղանակներն ու ժամանակներն հետեւեալ կերպով կը կազմուին.

ա. — Սահմ. ներկային որոշիչ վերջաւորութիւնն է as. զոր օրինակ. mi faras, (կ'ընեմ):

բ. — Սամ. Անցեալին (Անկատար և Կատարեալ) որոշիչ վերջաւորութիւնն է is. զոր օրինակ. vi faris (կ'ընէիք. բերք):

գ. — Սահմ. Ապագային որոշիչ վերջաւորութիւնն է os. զոր օրինակ ili faros (նոքա պիտի ընեն):

դ. — Պարանական յատկանիշ վերջաւորութիւն ունի us. զոր օրինակ. ŝi farus (նէ պիտի ընէ՝ եթէ, եթէ ընէ):

ե. — Հրամայականին յատկանիշ վերջաւորութիւնն է u. զոր օրինակ. faru (ըրէ՛, ըրէ՛ք), ni faru (ընէ՛ք):

զ. — Անորիշ դիրքայն կը վերջանայ i. զոր օրինակ. fari (ընել):

է. — Ուրիշ դիրքայնք. — Ներգործական ներկայն կը վերջանայ ant, զոր օրինակ faranta (ընող), farante (ընելով), — Կրատարական ներկայն կը վերջանայ at. զոր օրինակ. farata (ըլլող, ըլլուելով):

Ներգործական անցեալն կը վերջանայ int. զոր օրինակ. farinta (ըրած ըլլալով): — Կրատարական անցեալն կը վերջանայ it. զոր օրինակ. farita (եղած ըլլալով):

Ներգործական ապագայն կը վերջանայ ont. զոր օրինակ. faronta (որ պիտի ընէ): — Կրատարական ապագայն կը վերջանայ ot. զոր օրինակ. farota (որ պիտի ըլլուի):

* ci (ցի) գրեթէ անգործածելի է. սովորականն է vi, իսկ ci շատ մտերմական և կամ արհաւիրական նշանակութիւն կը յայտնէ:

Ֆայերու կրաւորականները կը ձևանան պարզապէս բաղադրութեամբ *esti* (ըլլալ) բայէն, և ներգործական կամ կրաւորական զերբայէն՝ տուեալ բայի մը. զոր օրինակ *est*, estas amata de ^{cinj} (նէ սիրուած է ամենէն), la pordo estas fermita (դուռը փակուած է):

9. ԴԵՐԲԱՅՔ. — Ամէն զերբայ *e* տառով կը վերջանայ. — Դերբայներու բաղադրութեան աստիճանները՝ ածականներու պէս կը կազմուին. զոր օրինակ. *Mia frato pli bone kantas ol mi* (եղբայրս աւելի լաւ կ'երգէ քան զիս, եղբայրս ինծմէ լաւագոյն կ'երգէ):

10. ՆԱԽԴԻՒԹ. — Նախդիրներն ամէնքն ալ ուղղական հոլովով խնդիր կ'առնեն:

11. ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆ ԲԱՐԻ ԲԱՌԵՐՈՒ
Ֆարդ բառերը կը ձևանան միացնելով պարզապէս իրարու հետ երկու կամ աւելի բառեր՝ իբրև մէկ բառ: Դփուրութեան համար ոմանք շեշտանիշով մը կը բաժնեն զանոնք իրարմէ. զոր օրինակ. *vapor* ^{ŝip}o (շոգենաւ), որ կազմուած է *vapor* (շոգի), ^{ŝip} (նաւ), *o* (գոյականի յատկանիշ վերջաւորութիւն) տարբերներէ. այսպէս նաև *fer'voj'o* (երկաթուղի), *skrib'tabl'o* (գրասեղան), *maten'mag'o* (առաւօտանաշ, նախաճաշ), և այլն:

12. ԵՐԵ Նախդասութեան մը մէջ ժրխաական մասնիկ կամ բառ կայ՝ ոչ մակբայը կը զեղչուի. զոր օրինակ. *mi nemiam vidis* (ես երբեք տեսայ, այսինքն՝ երբեք չտեսայ):

13. Դադարում ցուցնող բայերը ուղղական խնդիր կ'առնուն. շարժում ցուցնողները հայցական խնդիր. զոր օրինակ. *kie vi estas?* (Ո՛ւր էք դուք), բայց *kien vi iras* (Ո՛ւր կ'երթաք), *mi iras Tiflizon* (Ես թիֆլիզ կը գնամ):

14. Այն օտարազգի բառերը՝ որ հասարակ եղած են գրեթէ ամէն լեզուի՝ Լուսկերանոյի մէջ փոփոխութիւն չեն կրեր. կը փոխուին միայն անոնց վերջաւորութիւնն և (եթէ հարկ ըլլայ) ուղղագրութիւնն. զոր օրինակ. *tragedio* (ողբերգութիւն), *tragedia* (ողբերգական), *tea-*

tro (թատրոն), *teatra* (թատերական), *telegrafo*, *telegrafa* (հեռախօս, խօսական), *doktoro* (տոքթոր), *doktorino* (տոքթորուհի), և այլն:

15. Գոյականներու *o* և յօդի *a* վերջաւորութիւններն կրնան զեղչուիլ և նշանակուիլ ապաթարցով (*apostrophe*):

Ածաւասիկ այս տանկէնիզ ընդհանուր կանոններէն կը ձևանայ Լուսկերանոյի քերականութիւնը. կանոններ որոնք բնաւ զարտուղութիւններ չունին, և որոց գիտութիւնն ու կիրառութիւնը առ առաւելն կէս ժամու աշխատութիւն մը կը պահանջէ:

Հետեալքար Լուսկերանոն խօսելու կամ գրելու համար՝ անհրաժեշտ կարեւորն է բառերու ուսումը, ինչպէս ամէն լեզուաց մէջ:

Այս լեզուն ընդհանրացնելու միակ և զօրեղ միջոցն է՝ համոզել բոլոր պետութիւնները՝ որ Անգղիոյ օրինակին հետեւելով՝ նոյնը իբր պարտաւոր ուսումն զետեղեն իրենց գէթ միջնակարգ կամ բարձրագոյն վարժարաններու ծրագիրներուն մէջ, որով քիչ ժամանակէն միլիոնաւոր հետեւողներ և գործածողներ պիտի ունենայ Լուսկերանոն. և ահա ներկայիս այս համոզելու ջանքին հետամուտ են Լուսկերանոն տարածել ուզող համազգային ընկերութիւնները:

*
**

Մինչև հիմայ խօսեցայ Լուսկերանոյի ձիրքերու առաւելութեան վրայ. այժմ մէջ պիտի բերեմ քանի մը խորհրդաձուլիւններ՝ ոչ այնքան նպատաւոր այս արուեստական համազգային լեզուին:

1. Գործնականապէս տեսանք որ Վոլալսկիչը դրուութեան խափանարար պատճառն եղաւ զլուսարապէս անոր կուսակցական կազմութիւնն, այսինքն՝ աւելի այս ինչ քան այն ինչ լեզուաց արմատներու կիրառութիւնն: Լուսկերանոն՝ ինչպէս կանխեցի ըսի՝ այս պակասութիւնը ուղղորդ է աւելի չէզոք դրութեան մը հետեւելով արմատներու և պարզ բառերու ընտրութեան

մէջ, Սակայն դիտելի է՝ որ այս ընտրու-
թենէն բոլորովին զուրկ մնացեր են բուն
ասիական լեզուներն, որոնց շատերն ի-
բարու ազգակից ըլլալով՝ նոյները գործա-
ծող ժողովրդոց ահագին մեծամասնութիւն
մը կը ներկայացնեն։ — Արդ, ասիական
ժողովուրդները երբեք համակրութիւն պի-
տի չտածեն զէպ ի Լուպերանտո՝ տեսնելով
անոր մէջ բոլորովին օտար ազգաց ար-
մատներ ու բառեր, և հետեաբար ասիա-
կան ազգաց մէջ կամ բնաւ և կամ շատ
դժուարաւ պիտի տարածուի նոյն լեզուն։

2. Լուպերանտո թէպէտ և պարզ ճերա-
կանութիւն մ'ունի, այլ բաւական կնճռեալ
(չըսելու համար տարտամ և խրթին) կազ-
մութիւն ունի ածանցներով կազմուած բիւ-
րաւոր բառերու մէջ, որոնք դժուարաւ
կրնան միտք պահուիլ, և երկար կրթու-
թեան կարօտութիւն ունի՝ անոնց իւրա-
քանչիւրին նշանակութիւնը սերտելը, և
բառերու հետ զօդուած ատեննին՝ ասոնց
ամէն մէկուն յատուկ և տարբեր իմաստ-
ները իրարմէ զանազանելու։

3. Վերոյիշեալ ոչ էական դժուարու-
թիւններէն աւելի՝ մեծագոյն արգելք մը
կ'երևի ինձ Լուպերանտոյի ընդհանրանա-
լուն՝ ոչ միայն այն խորհրդածութիւնը թէ
զուցէ քանի մը տարիէ յետոյ ուրիշ պար-
զագոյն և դիւրուանելի դրութիւն մը հնա-
րուի, որ գործնականապէս մոռցնել տայ
Լուպերանտոն, ինչպէս սա իւր նախորդները
մոռցուց, այլ մասնաւոր չայն խորհրդա-
ծութիւնը՝ թէ Լուպերանտոն սովորողները և
զայն համաշխարհական լեզու դարձնել
ուզողները կը մոռնան մոտածելու թէ իրենց
զիրենց և իրենց հետեողները յոռի շրջանի
մը մէջ կը գնեն։ Եւ յիշուի, պատմու-
թիւնը մեզի կը վկայէ թէ որ և իցէ լե-
զու՝ ի սկզբան պարզ և սակաւաթիւ տա-
րերներով կազմուած ըլլալով, հետզհետէ
կը բազմադուի՝ որքան զարգանայ և կա-
տարելագործուի։ Զարգացման բնական հե-
տեանք մ'է նաև նոյն լեզուի ընելիք ազ-
դեցութիւնը՝ իրմէ նուազագոյն կատարե-
լագործուած լեզուներու վրայ, որոնց հետ
շատ անգամ կը ձուլուի՝ զանոնք ամբողջ-

ջապէս կամ մասամբ մ'իւր մէջ ընկղմե-
լով։ Սակից յառաջ կու գայ գաւառաբար-
բառներու զանազանութիւնը, որոնք օր
ըստ օրէ այնքան կը հեռանան իրարմէ՝
որ զատ զատ լեզուներ կը կազմեն՝ իրա-
րու անհասկանալի։ Այսպէս եղած են հնդկե-
րէն, յունարէն, լատիներէն, պարսկե-
րէն, հայերէն, գերմաներէն և ուրիշ
հին լեզուներն, որոնց յաջորդք են իրենց
դուստր լեզուներն . իսկ բուն մայրերն
կամ բոլորովին անհետացած են և կամ
իրենց դուստր լեզուներու կենդանութեան
մէջ՝ խորհրդական երևութով միայն կ'ա-
պրին, փոխ տուած ըլլալով անոնց՝ իրենց
արմատներն ու քերականական աւելի կամ
պակաս ձևերը։

Արդ, ով հակառակ բազմադարեան հա-
ւաստուած պատմութեան կրնայ պնդել՝
թէ նոյնը պիտի չհանդիպի նաև Լուպե-
րանտոյի կամ իրմէն վերջ գալիք որ և
իցէ արուեստական լեզուի մը՝ որ բախտն
ունենայ ամենէն ընդունուելու, գործա-
ծուելու, զարգանալու, ընդհանրանալու,
համաշխարհական դառնալու։ Միթէ այս
զագագթնակէտէն յետոյ ինքն ալ պիտի չը-
բաժնուի՝ գաւառականներու, որոնք հետ-
զհետէ իրարմէ օտարանալով՝ դարձեալ ի-
բարմէ տարբեր խումբ մը լեզուներու վե-
րածուին, և որով հասարակաց համարուած
Լուպերանտոն մեռած լեզուներուն կարգը
դասուի, և հետեաբար պէտք զգացուի նոր
հասարակաց լեզու մը հնարելու շանքեր
ընել ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս այսօր մենք
կ'ընենք։

Բոլորովին տղայական է, չըսելու հա-
մար թէ տգիտական է, այս եղած խոր-
հրդածութեան դէմ առարկելը՝ թէ Լուպե-
րանտոն արուեստական լեզու մ'ըլլալով՝
բնական կամ պատմական լեզուաց այս
անհրաժեշտ օրէնքէն կը զարտուղուի։ Չէ ե-
ղած և պիտի չըլլայ երբեք լեզու մը՝ որ
արուեստական չըլլայ, այսինքն՝ աւելի
կամ պակաս խումբ մը մարդիկներու ձեռ-
քով կազմուած չըլլայ. և ամէն լեզու իր
կազմակերպութեան նախնական շրջանին
մէջ ամենապարզ և առանց բնաւ զար-

տուղութիւններու ձևացած է. զարտուղութիւնը կամ պարզ կանոններէ շեղումներն՝ հետզհետէ մոծուած են, և այդ պատճառաւ իսկ իրաւամբ զարտուղութիւնը են կոչուած ապագայ սերունդներէ: Այդ զարտուղութիւններէն մեծագոյն մասը՝ խօսող ժողովրդեան բերնին մէջ գոյութիւն ունեցած են դարուց ընթացքին մէջ, և նոյն խօսող ժողովրդեան բերնին մէջ ալ մենուած, և մաս մը միայն անոնցմէ գրի առնուած ըլլալով՝ մեզի յայտնի են ոսկրոնկոտիւք լիզուի կոչման ներքեւ, և նոյնը ինչպէս ամէն լեզուի՝ այսպէս ալ պիտի հանդիպի Լուսկրանայի կամ ուրիշ որ և իցէ արուեստական լեզուի:

Լեզուի մը ճիւղաւորութիւնը և նոր սերունդներու ծագումն տալու ենթակայութիւնն կախումն չունի այս կամ այն ժողովուրդի կամքէն, այլ կապուած է մարդկային ընդհանուր հոգեբանութեան հետ: Մարդիկ՝ որ ի բնէ զանազան երկիրներու մէջ և կլիմաներու ներքեւ կը բնակին, կը կրեն ազդեցութիւնը նոյն երկիրներուն և կլիմաներուն իրարմէ տարբեր կերպով. և հետևաբար իրարմէ տարբեր կերպով ալ պիտի բացատրեն իրենց զգացումներն ու կիրքերը: Լարոնսցին կամ իսլանտացին երբեք պիտի չկարենայ հասարակածին ներքեւ բնակչի մը ջերմութենէն զգացածը բացատրել այն կերպով՝ ինչպէս սա պիտի բացատրէ, և ոչ ալ սա պիտի կարենայ երբեք առաջնոյն ստուէն զգացածը անոր նման բացատրել: Այսպէս իրարմէ տարբեր պիտի խորհին և բացատրեն անբեր անապատի, մշակուած երկրի, վայրագ լեռներու և ծաղկազարդ հովիտներու բնակչիներն և ուրիշ ասոնց նման դիրքով և կեանքով այլատարազներն: Այդ, քանի որ չենք կարող հաւասարեցնել յատկութիւններով իրարմէ զանազան երկրիս կողմերն և կլիմաները, նոյն անհասարակութիւնը անհրաժեշտ և բնականօրէն պիտի գտնուի միշտ անոնց լեզուի և բացատրութեանց մէջ. վասն զի լեզու մը՝ ինչպէս ըսինք՝ զայն գործածող ազգի մը հոգեբա-

նական ստեղծագործութիւնն է, անոր ըզգացմանց և կեանքին հայելին է:

Այդ, եթէ ըսուի՝ թէ Լուսկրանոսն և կամ ուրիշ կատարելագոյն հնարուելիք լեզու մը՝ միայն որոշուող ժամանակի մը յշտեմէ մէջ և միայն առիթի կամ նուազ քառով ազգերու միջև կոչուած է կատարելու հասարակաց լեզուի մը դերը, կրնանք ըմբռնել. բայց ոչ երբեք պիտի ըլլայ կամ պիտի կոչուի նոյնը ապագային համաշխարհական ընդհանուր ազգաց և ժամանակաց լեզուն:

Այս որոշող ժամանակաշրջանի մէջ և առիթի կամ նուազ քառով ազգերու միջև գործածուած լեզուն ժամանակ մը յունարէնն և ապա լատիներէնն եղաւ. իսկ այսօր ալ այդ դերը կատարելու կը ձկտին Ֆրանսերէնն ու անգլիերէնն, որոց փոխանակել կը ջանացուի այժմ Լուսկրանոսն. ջանք մը՝ որուն իր նպատակին հասնիլը տարակուսանք ներքեւ կը գտնուի՝ գէթ մեր ձառըր ապագայի համար:

Ճ. Լուսկրանոսի կամ ուրիշ որ և իցէ հնարուելիք կատարելագոյն արուեստական լեզուի մը տարածման խափանարար պատճառներէն մէկն ալ կրնամ հետագայ խորհրդածութեամբ պարզել: Լուսկրանոսի կուսակիցք կը յայտարարեն, (և չեմ ուզեր իրենց համոզման անկեղծութեան վրայ տարակուսել), թէ Լուսկրանոսն կոչուած չէ անհետացնելու իւրաքանչիւր ազգի սեփական լեզուները, այլ անոր պաշտօնն է և պիտի ըլլայ մի միայն իրեւ օժանդակ լեզուի մը գործածութիւնն համազգային յարաբերութեանց համար:

Այդ, այս յայտարարութիւնը ինծի կ'երևի թէ վստահացուցիչ չէ, քանի որ լեզուաց պատմութեան և գործնականապէս կատարուած իրականութեան հակառակ է: Եւ յիշուի, պահ մը համարինք թէ Լուսկրանոսն հասած ըլլայ իւր քաղաքացին կատարելութեան և ընդարձակագոյն տարածման. այնպէս որ ոչ թէ հազարաւոր, այլ միլիոնաւոր գիտցողներէ նոյնը խօսուի և գրուի, ազգի մը ոչ միայն գիտնական

նաց խումբէն, այլ նաև չափաւոր ուսումնական զարգացումն ունեցողներէ, այլ նաև ամէն մէկ ընտանեաց անդամներու մեծամասնութիւնն, որով պիտի ըլլայ ոչ միայն միջազգային, այլ և ազգային, մասնաւոր թէ՛ ընտանեկան լեզուն: Այս պարագային մէջ քնակաճանապէս ընդհանուր ժողովրդեան ձկտումը պիտի ըլլայ պարզազոյն և դիւրուսանելի լեզուն գործածել՝ քան թէ խորթնագոյն և դժուարութեամբ սեփական ազգային լեզուն, որ այնուհետև իրեն համար ծանրաբեռնութիւն և աւելորդ աշխատութիւն մը պիտի դառնայ, ինչպէս իտալացոց և ֆրանսացոց համար լատիններէն, Գլուսաց և Հայոց համար հին օրարարներն, և այլն, և այլն: Այս կերպով ազգային սեփական լեզուի ուսումն հետզհետէ սակաւներու քով պիտի ամփոփուի՝ Լատինատիւն ընդհանրացման համարութեամբ: ամփոփում մը՝ որ օր մը այդ ազգային սեփական լեզուն՝ մնաժ լեզուներու շարքին մէջ պիտի դասուորէ: — Արդ, այս ակնհեր ազգային լեզուի կորստեան վտանգն ալ՝ նախընթաց քրած դիտողութեանց հետ միանալով՝ շատերու խորշելի պիտէ ընէ Լատինատիւն կամ աւոր նման ուրիշ որ և իցէ արուեստական նոր և օտար լեզուի մը ուսումն և տարածումը:

*
* *

Պիտի հարցընեն ինձ Լատինատիւն կուսակիցներն. — 1. Ճանչնալով և խոստովանելով հանգերձ Լատինատիւնի համաշխարհական լեզու ըլլալու յարմարութիւններն և անոր ունեցած ձիւրքերը, միթէ օգտակար չե՞ս համարի որ նոյնը միջազգային լեզու մը դառնայ. — 2. Կը ժխտե՞ս հանրազգային լեզուի մը մատակարարելիք բիրտար որ օգուտները. — 3. Լատինատիւն լատագոյն և գործնական ինչ միջոց կրնաս ցոյց տալ՝ հասարակաց լեզու մը հնարելու և անկէց յառաջ գալիք օգուտները ձեռք բերելու համար:

Լատինատիւն կուսակիցներէն ինծի ուզ-

ղում այս իրաւացի հարցումներուն պատասխաններս յաջորդ յողումս կը վերադառնամ:

Հ. ԱՌԱՆԱՍ Վ. ՏԻՐՈՅԱՆ

ԼԱՏԻՆԱԿԱՆ ՏԱՌԵՐ

ԵՒ ՏԱԶԿԱԿԱՆ, ՊԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՒ ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐԸ

(Տես և յէջ 390)

Ե. — Շատ աղէկ, ես ալ Զեր նպատակը կը գովեմ: Վերջապէս ըսէք, սա Զեր պնդած բարեփոխումն ի՞նչ է:

Վ. — Մեր տառերը երկու տեսակ բարեփոխման պէտք ունին. նախ, սկզբունքի բարեփոխում. երկրորդ, ձեւերու բարեփոխում: Գրութեան սկզբունքներն երկու կանոններու վրայ են հիմնուած: Նախ, բոլոր տառերը պիտի առանձին առանձին նշաններով գրուին. երկրորդ, բոլոր ձայնաւորները պիտի բառերու մէջ պարզ գրուին: Սա կանոններն անհրաժեշտ են, ամէն գրութեան կատարելագործումի համար: Լեզուի մը տառերը կրնանք փոփոխել, սակայն այս սկզբունքներն անփոփոխ են: Ֆրանսական, Ռուսական, Հայկական և Գլուսական տառերը տարբեր են իրարմէ, սակայն գիրերու սկզբունքն միշտ մի և նոյն են: Եթէ մենք ալ գիրք ուզենք՝ անհրաժեշտ այս երկու կանոնները պիտի ընդունինք:

Ե. — Ուրեմն բառերն պիտի առանձին առանձին տառերով գրենք:

Վ. — Բարեփոխման սկիզբը սա է. երբ այս ընդունինք, այն օրը մեր գրութեան բարեփոխումի առաջին օրը կ'ըլլայ:

Ե. — Մենք ամենեկին չենք կրնար իսլամի գիրերու հիմքը առանձին առանձին տառերու վրայ կարգել:

Վ. — Առանց այս անհրաժեշտ պայմանին մենք ալ ամենեկին չպիտի կրնանք մեր գիրերու թերութիւններն ուղղել:

Ե. — Ուրեմն ի՞նչ պիտի ընենք: